

Halina Wistuba

Jak powstawała tomistyczna filozofia kultury

Studia Philosophiae Christianae 13/2, 213-224

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HALINA WISTUBA

JAK POWSTAWAŁA TOMISTYCZNA FILOZOFIA KULTURY

Początki badań filozoficznych nad kulturą notowane są w literaturze naukowej dopiero od połowy XVIII wieku.¹ Od tego czasu zarysowuje się zróżnicowanie znaczeniowe pojęcia kultury i pojęcia cywilizacji. W drugiej połowie XIX wieku kształtują się dwa odrębne stanowiska w tej sprawie. W literaturze niemieckiej pojęcie kultury zostaje przeciwstawione zdecydowanie pojęciu cywilizacji. Myśliciele niemieccy określają bowiem kulturę jako rozwój życia duchowego, które wyraża się w ludzkiej działalności intelektualnej, moralnej, twórczej.² Natomiast autorzy francuscy w tym samym okresie utrwalają zaznaczającą się już w epoce Oświecenia skłonność w kierunku utożsamiania pojęcia kultury z pojęciem cywilizacji. Według poglądu J. Maritaina, który jest reprezentowany dla tego stanowiska, kultura wyznacza istotną część cywilizacji (*civilisation tout court*). Nie ma bowiem doskonalenia życia społecznego i prawdziwego rozwoju wspólnot ludzkich z pominięciem doskonalenia osoby ludzkiej jako takiej. Oba te momenty są tak istotnie skorelowane, że stanowią jedno. Dlatego według Maritaina kultura jest nie tylko jądrem, lecz jest także kształtem wszelkiej cywilizacji.³

Badania nad filozofią kultury natrafiają z kolei na nowy problem. Jest to mianowicie problem jedności czy wielości kultur. Zaznacza się on na tle procesu metodologicznej emancypacji nauk humanistycznych od nauk przyrodniczych.⁴ W drugiej połowie XIX wieku dają się zauważyć badania nad kulturą w łonie poszczególnych nauk, zwłaszcza w historii, socjologii, antropologii. Zainteresowania analizą kultur ludów pierwotnych uwyrażniają jeszcze bardziej problem jedności czy wielości kultur.⁵

Tak kształtująca się sytuacja badań staje się tłem a zarazem inspiracją dla poszukiwań filozofii tomistycznej w tej dziedzinie. Bezpośrednim zaś impulsem do podjęcia badań było niewątpliwie samo od-

¹ Por. B. Reiser, *De cultura et de philosophia culturae*, Angelicum XIV (1937), 356.

² Por. H. Wistuba, *Intelektualne podstawy twórców kultury według filozofii św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Philosophiae Christianae* 7 (1971) 2, 251 n.

³ Por. J. Maritain, *Saint Thomas Aquinas*, London 1946, 50, odn. 2.

⁴ Por. E. Rothacker, *Logik und Systematik der Geisteswissenschaften*, München und Berlin 1927, 3 nn.

⁵ Por. J. A. Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, cyt. za: P. Fernesole, *De la civilisation chrétienne*, Paris 1945, 20 n; por. E. Calot, *Civilisation et civilisations*, Paris 1954, passim; por. F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Kraków 1935, passim.

rodzenie tomizmu, którego ośrodkiem stał się Wyższy Instytut Filozoficzny w Louvain. Publikacje z zakresu tomistycznej filozofii kultury zaczynają pojawiać się u progu XX wieku. W niniejszym artykule zostanie przedstawiona problematyka poruszana przez autorów tych pierwszych prac, które będą omówione w kolejności chronologicznej ich ukazywania się drukiem w latach od 1903 do 1948.

1. W r. 1903/4 Augustyn Fischer-Colbrie przedstawia pracę pt. *O filozofii kultury*.⁶ Artykuł ten ukazał się w dwóch częściach. Autor podejmuje próbę zaprezentowania filozofii kultury w oparciu o naukę św. Tomasza. Omawia najpierw różne funkcjonujące do tego czasu definicje kultury, wykazując ich nieadekwatność, która wynika z braku właściwego ujęcia samej istoty kultury.⁷ Wprowadza następnie podział kultury, dostrzegając jej trzy zasadnicze człony a mianowicie: a) kulturę obiektywną, która obejmuje całość dóbr, zdolnych do doskonalenia człowieka jako takiego, b) kulturę subiektywną, która obejmuje doskonałość posiadaną przez człowieka, oraz c) kulturę aktywną, która występuje jako działanie ludzkie, zmierzające do wytworzenia dóbr doskonalących człowieka.⁸

Przechodząc dalej do zagadnień szczegółowych, autor rozważa cel, przedmiot i przyczynę kultury. Jeżeli celem ostatecznym człowieka jest wypełnienie zamiarów Boga, to celem kultury będzie rozwój wiedzy, usprawnień moralnych i mocy twórczej.⁹ Proces kultury zmierza do zapewnienia szczęścia jednostce i do postępu całej ludzkości. Przedmiotem kultury są różne wytwory człowieka, jak np. dobra materialne, ekonomiczne, społeczne, duchowe oraz samo życie ludzkie jako takie.¹⁰ Zdolność tworzenia kultury uprzyczynowana jest w dynamicznej strukturze osoby ludzkiej a mówiąc dokładniej, we wrodzonym człowiekowi dążeniu do doskonałości, które on świadomie podejmuje. To pragnienie doskonałości jest powszechne u wszystkich ludzi. Działanie człowieka tworzącego kulturę, które można określić jako przyczynę kultury, warunkują zmienne komponenty geograficzne, historyczne, społeczne a także fakt pluralizmu kultur lokalnych.¹¹

W drugiej części artykułu A. Fischer-Colbrie omawia następujące zagadnienia: podmiot kultury, istotne i przypadłościowe cechy kultury,

⁶ A. Fischer-Colbrie, *De philosophia culturae* 1) Jahrb. f. Philosophie u. specul. Theologie, Jgang XVII, Padeborn 1903, 455—476; 2) Jgang XVIII, Padeborn 1904, 63—82; 218—230; 267—276.

⁷ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 1), 455 n.

⁸ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 1), 459.

⁹ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 1), 460.

¹⁰ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 1), 463 nn.

¹¹ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 1), 471 nn.

przygodność kultury, postęp kultury, niedoskonałość kultury oraz szczęście a kultura i religia a kultura.

Podmiotem kultury jest według autora społeczność ludzka, której kultura dostarcza dóbr-przedmiotów w zakresie indywidualnym czy społecznym.¹² Następnie autor odróżnia podstawy kultury, takie jak prawdziwa religia, prawo naturalne, konieczne warunki materialne, od jej zmiennych cech.¹³ Kultura w sensie filozoficznym jest konieczna i niezmienna. W konkretach życia natomiast wykazuje wiele różnorodności.¹⁴ Autor przedstawia postęp kultury jako „następstwo stanu doskonałego po stanie mniej doskonałym”.¹⁵ Określenie to bierze od św. Tomasza, który tak właśnie określa proces doskonalenia bytowego.¹⁶ W odniesieniu do szczęścia Fischer-Colbrie widzi zależność między pragnieniami ludzkimi a możliwością ich zaspokojenia przez dobra kultury. Nadwyżka dóbr kultury w relacji do zapotrzebowania na nie wzmaga szczęśliwość człowieka.¹⁷ Zasadniczy element kultury stanowi religia. Ona jest bowiem fundamentem poprawnych kontaktów międzyludzkich, bez których przecież nie ma kultury.¹⁸

2. Inną pracą tego autora jest artykuł pod znamienym tytułem *Co by św. Tomasz nauczał o kulturze*.¹⁹ Jest to ciekawa metodologicznie próba odpowiedzi na pytanie „co by było gdyby...” W tym wypadku chodzi oczywiście o dostrzeżenie w tekstach św. Tomasza tego zespołu treści, jaki obecnie wiąże się znaczeniowo z kulturą. A. Fischer-Colbrie zamierzył rozwiązać postawione przez siebie pytanie w świetle podanej na wstępie definicji kultury:

„Kultura ludzka jest to doskonałość całej natury ludzkiej łącznie z doskonałością rzeczy ziemskich i życia społecznego”.²⁰

Autor wprowadza tutaj ponownie podany w poprzednim artykule trójczłonowy podział kultury, stosując jednak tym razem inną kolejność. Na pierwszy plan wysuwa kulturę aktywną czyli kulturotwórcze działanie człowieka jako podmiotu kultury. Potem wymienia kulturę

¹² Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 2), 64.

¹³ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 2), 69.

¹⁴ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 2), 77 n.

¹⁵ „Progressus culturae est successio status perfectioris post imperfectionem” A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 2), 218.

¹⁶ Por. S. th. I, 94, 3 c.

¹⁷ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 2), 229 n.

¹⁸ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 2), 268.

¹⁹ A. Fischer-Colbrie, *Quid sanctus Thomas de cultura doceat*, Xenia Thomistica I (1925), 533–551.

²⁰ „Cultura humana sit perfectio quaedam universalis naturae humanae, connotando in hac perfectione elementum terrenum et sociale” A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 533.

obiektywną, a w końcu dopiero subiektywną.²¹ Powyższa kolejność wskazuje na ewoluujące u autora przekonanie o priorytecie człowieka jako twórcy kultury przed zewnętrznymi wytworami kultury i przed wewnętrznym stanem doskonałości ludzkiej. Następnie dokonana została analiza przedstawionej definicji kultury według następujących momentów: przedmiot kultury, przyczyna sprawcza kultury, podmiot kultury, postęp kultury oraz jej braki, wartość i cel kultury. Fischer-Colbrie rozróżnia zarówno materialny jak i formalny przedmiot kultury. Przedmiotem materialnym kultury jest według niego całość rzeczywistości ludzkiej a przedmiotem formalnym jest doskonałość natury ludzkiej.

Ponadto autor prezentuje kolejno następujące dziedziny kultury: kulturę intelektualną, moralną, estetyczną, materialną, społeczną. Przyczynę sprawczą kultury widzi w ludzkim dążeniu do szczęścia, które uaktywnia władzę człowieka. Tomasz teoria intelektu praktycznego stanowi uzasadnienie dla ludzkich działań w dziedzinie moralnej (*agibilia*) i w dziedzinie wytwórczej (*factibilia*). Autor omawia jeszcze przyczynę bliższą i przyczynę dalszą kultury jako przyczyny sprawcze oraz tak zwane przyczyny drugie.²²

Przy analizie podmiotu kultury Fischer-Colbrie akcentuje prawo wszystkich ludzi do korzystania z dóbr kultury. Obejmuje ono nie tylko ludzi wolnych, lecz także niewolników, nie tylko mężczyzn, lecz również kobiety, tak samo chrześcijan, jak i pogan, jak podaje św. Tomasz.²³

W artykule pojawia się problem, czy kultura może być przyczyną zła. W odpowiedzi następuje uzasadnienie, że kultura jako niewątpliwe dobro prowadzi ludzi do doskonałości. Z tej racji nie może więc być wprost przyczyną zła (*causa efficiens*). Może jednak stać się ubocznie przyczyną zła jako okazja (*causa occasionalis*). Rozważając cele kultury, Fischer-Colbrie zwraca uwagę na rozróżnienie św. Tomasza na cel działającego i cel dzieła. Cel działającego według autora mobilizuje działanie kulturotwórcze, a cel dzieła domaga się zaktualizowania zamierzonej doskonałości w wytworze.²⁴

Oba artykuły A. Fischer-Colbrie'ego stanowią pozycje pionierskie w dziedzinie tomistycznej filozofii kultury. Są próbą całościowego ujęcia problematyki w oparciu o filozofię św. Tomasza.

3. Klasyczną pozycją jest książka M. Grabmanna, pt. *Filozofia kultury św. Tomasza z Akwinu*.²⁵ Autor jest znany jako historiograf filozofii

²¹ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 534.

²² Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 537 nn.

²³ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 543 n.

²⁴ Por. A. Fischer-Colbrie, dz. cyt. 549.

²⁵ M. Grabmann, *Die Kulturphilosophie des Hl. Thomas von Aquin*, Augsburg 1925, 217.

średniowiecznej i tomizmu. Pośród licznych jego prac ukazała się ta właśnie, poświęcona Tomaszowej filozofii kultury. M. Grabmann prezentuje bogate tło filozoficzno-historyczne analizowanego zagadnienia. Jeden z rozdziałów omawia metafizyczne, psychologiczne i etyczne podstawy tomistycznej filozofii kultury. Inne rozdziały ukazują relacje kultury do religii, do moralności, do nauki i sztuki.

Autor przedstawia Tomasza filozofię kultury jako konsekwencję jego koncepcji bytu. Jeżeli byt stanowi tworzywo wszelkiej rzeczywistości, jeżeli jest przedmiotem poznania i pożądania, a więc ujawnia się jako prawda i jako dobro, jeżeli dalej stanowi zasadę porządkowania czyli odczytywania hierarchii bytów, to niewątpliwie między kulturą a bytem jako przedmiotem metafizyki zachodzi ścisła bytowa relacja. Kultura jako taka jest przecież również jakimś stanem bytowym. Wszystkie dobra kultury, takie jak dobra religijne, moralne, intelektualne, estetyczne, są u Tomasza uprzyczynowane w bycie. Swoje zaś dopełnienie osiągają w Bycie Najwyższym, Jedynym, Koniecznym i Niezłożonym. Rozważania Grabmanna mają na celu wykazanie, że Tomasz filozofia kultury ma swoje podstawy w jego metafizyce.²⁶

Przechodząc do teorii człowieka, autor sądzi, że Tomasz nauka o człowieku skoncentrowana jest na jedności psychofizycznej jego natury. Przez to zaś prowadzi do zrozumienia czym jest kultura jako działanie głęboko ludzkie, zarówno cielesne jak i duchowe.²⁷ Ten właśnie moment antropologii Tomasza jest ważny dla filozofii kultury. Człowiek bowiem w jej ujęciu nie może osiągnąć pełni ludzkiego rozwoju wyłącznie w sferze ducha, w oderwaniu od spraw ciała, od jego uzdolnień. Z kolei Grabmann omawia teorię praw i obowiązków w nauce św. Tomasza, w odniesieniu do filozofii kultury. Zwraca uwagę na korelację prawa sprawiedliwości i prawa miłości w stosunkach międzyludzkich. U podłoża tej teorii leży mocno eksponowana przez Tomasza godność osoby ludzkiej.²⁸ Dalej wnosi wiele w omawiane zagadnienie Tomasz teoria intelektu i wypływające z niej poszanowanie prawdy oraz afirmowanie współludzka poznania zmysłowego i poznania umysłowego w procesie dochodzenia do prawdy. One to nadają podstawowe ukierunkowanie dla filozofii kultury.²⁹

W Tomasz teorii porządku widzi Grabmann punkt wyjścia dla dostrzegania różnych aspektów rzeczywistości. Teoria ta również nadaje orientację filozofii kultury.³⁰

---

²⁶ Por. M. Grabmann, dz. cyt. 30 nn.

²⁷ Por. M. Grabmann, dz. cyt. 43 nn.

²⁸ Por. M. Grabmann, dz. cyt. 90 nn.

²⁹ Por. M. Grabmann, dz. cyt. 123 nn.

³⁰ Por. M. Grabmann, dz. cyt. 27.

Praca M. Grabmanna, jako jedna z niewielu pozycji książkowych w pierwszym okresie, stanowi cenny przyczynek do opracowania filozofii kultury na podłożu tomizmu.

4. Krótki artykuł G. Reinholda ukazał się w dwóch częściach: a) *Podstawy filozofii kultury św. Tomasza z Akwinu* oraz b) *Kulturowe znaczenie religii, wiedzy i sztuki według Tomasza z Akwinu*.³¹ Autor ten podkreśla dynamiczny charakter kultury, uznając rozwój jako jej właściwość istotną. Pojęcie kultury i pojęcie filozofii kultury jest korelatywnie związane z pojęciem natury ludzkiej. Zdaniem autora, jedynie wtedy można mówić o kulturze, gdy rozwój człowieka osiągnie jakiś określony stopień. A filozofię kultury stanowi ujęcie zbadanego stanu kultury w naukowe formuły.³² G. Reinhold powołuje się na omawianą wyżej pracę M. Grabmanna.³³ Zaznacza, że jakkolwiek św. Tomasz nie opracował filozofii kultury we współczesnym rozumieniu, to jednak w jego nauce można znaleźć filozoficzne uzasadnienie podstawowych dóbr kultury. Za Grabmannem omawia on metafizyczne, etyczne i psychologiczne podstawy kultury. Sądzi, podobnie jak Grabmann, że filozofia kultury opiera się na teorii natury ludzkiej. Zwraca ponadto uwagę na element aktywności w naturze ludzkiej w jej współdziałaniu z nadnaturą.³⁴

Artykuł G. Reinholda nie wychodzi zasadniczo poza problematykę i analizy M. Grabmanna. Ma jednak znaczenie jako jedna z pierwszych, kolejna próba przedstawienia tomistycznej filozofii kultury.

5. A. Mitterer jest autorem artykułu pt. *Zadanie człowieka wobec natury według wizji świata św. Tomasza a wizji współczesnej*.³⁵ Ukazuje w nim zależność Tomasza poglądu na kulturę, rozumianą jako doskonalenie świata i siebie przez człowieka, od jego poglądów kosmologicznych. Autor dowodzi w oparciu o teksty Tomasza, że jego wizja świata była zdecydowanie statyczna i antropocentryczna. Według kosmologii Tomasza człowiek stanowi centrum świata i jest niepodzielnym władcą natury. Jako taki występuje w charakterze odbiorcy jej

³¹ Georg Reinhold, *Die Grundlagen der Kulturphilosophie des Hl. Thomas von Aquin*, *Schönere Zukunft.*, Wien, IV Jgang (1929) nr 35, 736—737; II Teil: *Der Kulturwert von Religion, Wissenschaft und Kunst nach Thomas von Aquin*, *Schönere Zukunft*, nr 36, 759—760.

³² Por. G. Reinhold, dz. cyt. 1), 736.

³³ Por. G. Reinhold, dz. cyt. 1), 736.

³⁴ Por. G. Reinhold, dz. cyt. 1), 737.

³⁵ Albert Mitterer, *Der Dienst des Menschen an der Natur nach dem Weltbild des hl. Thomas und dem der Gegenwart. Ein Beitrag zur Natur- und Kulturphilosophie*, *Zeitschrift für katholische Theologie* 56 (1932), Innsbruck, 1—45.

działania i nie ma wobec natury żadnych zadań. Posiada jedynie oczywiście prawo eksploatacji i konsumpcji. Cała natura z istoty swej jest skierowana na służbę człowiekowi. Człowiek zaś z istoty swej nie jest powołany do tego, aby służyć naturze, a tym samym, aby ją zmieniać i kształtować. Stąd należy wnosić, że doskonałość świata materialnego jako całości, została dana od początku i nie może podlegać zmianom, chyba tylko przypadłościowym. Dlatego też kultura opiera się na stałych podstawach bytowych i nie może podlegać rozwojowi. Zadanie więc człowieka wobec natury ogranicza się jedynie do jej maksymalnego wykorzystania, do przyśpieszania i wzmagania jej naturalnych procesów, do ozdabiania świata.³⁶

Natomiast współczesna wizja świata jest inna. Według niej człowiek służy rzeczywiście naturze, przyczynia się do jej rozwoju i spełnia taką funkcję, jaką Tomasz przypisywał duchom czystym — poruszycielom sfer niebieskich.³⁷ Jest faktem, że człowiek dziś nie tylko korzysta z sił natury, lecz wkracza w jej układy substancjalne. Antropocentryczny aspekt życia ludzkiego dziś już nie wystarczy. Musi być sprzężony z aspektem kosmocentrycznym. Do pomocy człowiekowi w służbie naturze staje tworzona przez niego technika.³⁸

A. Mitterer stwierdza, że współczesny Tomaszowi stan nauk przyrodniczych nie pozwolił mu na wyprowadzenie wniosków dalej idących. Podstawy jednak filozoficzne, na których zbudował swoje wnioski, pozwalają na uzasadnienie nawet obecnego stanu faktów naukowych. Autor kończy artykuł przekonaniem, że korzystając z przemysłu Tomasza i uwzględniając zarazem współczesne osiągnięcia nauk przyrodniczych, można tworzyć uzasadnioną bytowo wizję świata.³⁹

6. Kolejną chronologicznie pozycją drukowaną z omawianej dziedziny jest artykuł B. Reisera pt.: *O kulturze i o filozofii kultury*.⁴⁰ Stanowi on pracę, którą należy szczególnie zauważyć.

We wstępie autor rozwija głównie trzy sprawy. Zwraca uwagę na pojawianie się coraz to nowych nauk filozoficznych związanych z kulturą jak np. filozofia sztuki, filozofia historii, filozofia wartości, filozofia techniki, filozofia społeczna i inne. Następnie wysuwa potrzebę skonfrontowania tych nowych, współcześnie powstających nauk filozoficznych z tradycyjną filozofią św. Tomasza. W końcu mówi o filozofii kultury, która też powstaje jako nauka nowa, nie znana jeszcze przed

³⁶ Por. A. Mitterer, dz. cyt. 8 nn i 14.

³⁷ Por. A. Mitterer, dz. cyt. 1 nn i 28 nn.

³⁸ Por. A. Mitterer, dz. cyt. 13 nn i 40 nn.

³⁹ Por. A. Mitterer, dz. cyt. 45.

⁴⁰ B. Reiser, *De cultura et de philosophia culturae*, Angelicum XIV (1937), 355—416.

połową XVIII wieku.⁴¹ Przy tej okazji podaje ważniejsze pozycje dotąd wydane z filozofii kultury.⁴²

B. Reiser rozróżnia kulturę jako czynność, jako stan i jako narzędzia. W stanie kultury wyszczególnia wytwory wewnętrzne, kształtowane w duchowym wyposażeniu natury ludzkiej, oraz wytwory zewnętrzne, wyrażone przez człowieka w materiale pozapsychofizycznym. Nowym momentem w rozwoju problematyki podziału kultury jest dostrzeżenie przez autora czynników tworzących kulturę i określenie ich jako „narzędzia kultury”⁴³.

W dalszym ciągu swoich rozważań autor analizuje przyczyny kultury w świetle teorii czterech przyczyn. Przyczyną materialną kultury jest sam człowiek i wszystkie rzeczy, które służą człowiekowi. Przyczyną formalną wewnętrzną stanowi doskonałość bytowa, która jest czynnikiem określającym przyczynę materialną. Przyczyną zaś formalną zewnętrzną (wzorcą) jest idea, która przedstawia się intelektowi i woli jako zaktualizowana doskonałość. Przyczyną sprawczą kultury jest zasada czynności doskonalenia. Przyczyną celową jest urzeczywistnienie tych dyspozycji, które człowiek posiada w swej rozumnej naturze.⁴⁴

Po dokładnym omówieniu czterech przyczyn autor doprowadza do sformułowania następującej definicji kultury: „Kultura jest to doskonałość człowieka i rzeczy do niego należących, osiągnięta jego własną pracą”⁴⁵.

Reiser podaje też inną definicję kultury: „Kultura jest to całość życia ludzkiego doskonalona przez człowieka i doskonała”⁴⁶.

Łatwo spostrzec, że pierwsza definicja określa kulturę w aspekcie materialno-formalnym. Druga natomiast ukazuje jej aspekt sprawczo-celowy.

Przystępując do analizy komplementarnych części kultury autor wyróżnia jej trzy zasadnicze dziedziny: a) kulturę indywidualną — cielesną i duchową, b) kulturę materialną i c) kulturę społeczną. Reiser zwraca uwagę na wzajemne przenikanie się wymienionych dziedzin kultury oraz na ich wzajemną zależność. Kultura społeczna jest np. podporządkowana kulturze materialnej a kultura materialna wykazuje zależność od kultury indywidualnej, która z kolei zależy od kultury spo-

⁴¹ Por. B. Reiser, dz. cyt. 356.

⁴² Wymienia takich autorów jak: A. Dempf, W. Dilthey, A. Fischer-Colbrie, M. Grabmann, E. Rothacker, M. Schröter.

⁴³ „cultura obiective seu instrumentaliter” B. Reiser, dz. cyt. 359.

⁴⁴ Por. B. Reiser, dz. cyt. 365 nn.

⁴⁵ „Cultura est hominis eorumque, quae circa hominem sunt, perfectio, quae ipsius hominis labore motu acquiruntur”. B. Reiser, dz. cyt. 385.

⁴⁶ „Cultura est ordo totius vitae humanae ab ipso homine perficiendus et perfectus”. B. Reiser, dz. cyt. 387.

lecznej. Również części kultury indywidualnej jak np. kultura cielesna czy duchowa, układają się we wzajemnym uzależnieniu.⁴⁷

Następnie autor wyjaśnia pojęcia pokrewne pojęciu kultury a więc pojęcie kultu, humanizmu (*humanitas, paideia*), formacji (*Bildung*). Zatrzymuje się nad pojęciem cywilizacji (*civilitas*), które poddaje analizie historycznej i merytorycznej. Utożsamia on pojęcie cywilizacji z pojęciem kultury społecznej. Cywilizację określa jako doskonałość form życia społecznego, wypływającą z kultury materialnej, dzięki której jednostka może lepiej zaspakajać swoje potrzeby. Zdaniem Reiser'a między pojęciem cywilizacji a pojęciem kultury nie ma różnicy. Zróżnicowanie znaczeń pochodzi według niego z faktu coraz większego oddalania się cywilizacji od kultury religijnej i moralnej w życiu codziennym ludzi.⁴⁸

W drugiej części artykułu autor podaje analizie definicję filozofii kultury. Filozofię kultury określa jako poznanie kultury w jej ostatecznych przyczynach. Dlatego filozofia kultury tkwi swymi korzeniami w metafizyce. A ponieważ przedmiotem formalnym kultury jest byt zmienny (*ens mobile*) jako podlegający działaniu ludzkiemu, więc z tej racji można filozofię kultury włączyć do filozofii naturalnej jako jej część obok filozofii natury.⁴⁹ W konsekwencji autor proponuje podział filozofii kultury na trzy zasadnicze części:

- I. Część ogólna: transcendentalia kultury,
- II. Część: o stawianiu się kultury (proces kultury),
- III. Część: o stanie kultury.⁵⁰

Artykuł B. Reiser'a ma na celu zarówno systematyczne jak metodologiczne ujęcie przedmiotu badań, jakim dla filozofii jest kultura. W dotychczasowe przemyślenie wnosi nowe przyczyny.

7. J. Egan publikuje artykuł pt. *Przyczynki na temat relacji między intelektem a kulturą w filozofii św. Tomasza*.⁵¹ Rozważa on priorytetową rolę intelektu we wszystkich czynnościach ludzkich a więc także w działaniu kulturowym. Najpierw zwraca uwagę na aspektywność pojęcia kultury, potem na jego analogiczność. Podział kultury na trzy człony (kultura aktywna, obiektywna, subiektywna), jaki wprowadza, nie odbiega od dotąd przyjętego.

Intelekt stanowi przyczynę sprawczą i przyczynę wzorczą kultury.

⁴⁷ Por. B. Reiser, dz. cyt. 393 n.

⁴⁸ Por. B. Reiser, dz. cyt. 397 nn.

⁴⁹ Por. B. Reiser, dz. cyt. 412.

⁵⁰ Por. B. Reiser, dz. cyt. 405 nn.

⁵¹ James M. Egan, *Notes on the relations of reason and culture in the philosophy of st. Thomas*, Angelicum XV (1938), 110—120.

Autor powołuje się w swoich stwierdzeniach na Tomasza teorię intelektu praktycznego. Prowadzi do uznania, że wszelka działalność ludzka obejmuje trzy sfery: poznania, moralności i sztuki. Taki też jest zakres działalności kulturowej. Stawia dalej pytanie czy sztuka, która jest działaniem zewnętrznym (*facere*) a nie wewnętrznym, jak moralność (*agere*), należy do kultury. Odpowiedź znajduje autor w tekstach Tomasza, który pisze, że większą doskonałością jest być przyczyną dobroci w innych niż tylko samemu być dobrym.⁵² Idąc za myślą Tomasza, autor twierdzi, że każdy człowiek jest w jakimś stopniu artystą, ponieważ potrafi podejmować koncepcję dzieła i przekazuje ją w tworzywo różnych wytworów, nie tylko artystycznych *sensu stricto* lecz także rzemieślniczych czy technicznych.⁵³

Egan zastanawia się następnie nad dziedziną moralności i jej relacją do dziedziny sztuki. Artysta, posługując się zasadami tworzenia, jest „tylko” dobrym artystą. Ale dobrym człowiekiem staje się dopiero wtedy, gdy będąc dobrym artystą, zachowuje także zasady moralności. Autor wskazuje na rolę cnoty roztropności, która pomaga w rozeznaniu się w trudnych sytuacjach życiowych, bo jej zadaniem jest: radzić, sądzić i rozkazywać.⁵⁴ Egan podkreśla realizm Tomasza, który zarówno dla sztuki jak dla moralności znajduje mocne zakorzenienie w strukturze samej rzeczywistości.⁵⁵

Artykuł kończy się stwierdzeniem, że związek intelektu z całym porządkiem bytowania i poznania stanowi jego wielką godność, mądrość zaś jako usprawnienie intelektualne jest najdelikatniejszym owocem kultury.⁵⁶

8. R. Brennan w swym artykule pt. *Tomistyczna koncepcja kultury*,⁵⁷ nawiązuje do św. Tomasza, określając kulturę jako doskonałość natury ludzkiej, ze szczególnym uwzględnieniem materialnych i społecznych cech kultury. Nie odbiega on zasadniczo od wypracowanych już w nurcie tomistycznym definicji. Również w podziale kultury akceptuje trzy dotąd uznawane człony: kulturę aktywną, kulturę obiektywną i kulturę subiektywną.⁵⁸ Brennan omawia kolejno następujące zagadnienia: istotna forma kultury, sprawcy i odbiorcy kultury, dynamizm, wartość i cel kultury. Stwierdza podobnie jak poprzednicy, że najogólniejszą przyczyną kultury jest wrodzone człowiekowi dążenie do doskonałości. Pod-

⁵² Por. S. th. I, 76, 5, ad 4.

⁵³ Por. J. Egan, dz. cyt. 110 nn.

⁵⁴ Por. J. Egan, dz. cyt. 116 n.

⁵⁵ Por. J. Egan, dz. cyt. 118.

⁵⁶ Por. J. Egan, dz. cyt. 120.

⁵⁷ Robert B. Brennan, *The Thomistic Concept of Culture*, *The Thomist*, (1943) *The Maritain Volume*, 111—136.

⁵⁸ Por. R. Brennan, dz. cyt. 113 n.

kreśla przy tym rolę intelektu praktycznego w procesie tworzenia kultury. Wskazuje na rozróżniony przez św. Tomasza cel wytwarzania, który czyni dobrych fachowców i cel postępowania moralnego, który czyni dobrych ludzi jako takich.⁵⁹

Autor przedstawia kulturę jako proces, podlegający nieustannemu rozwojowi osoby ludzkiej w kierunku doskonalenia jej intelektu, moralności, działania wytwórczego.⁶⁰

9. Ostatnią publikacją, która zostanie przedstawiona w ramach „początków” tomistycznej filozofii kultury, jest praca R. P. Mohana pt. *Tomistyczna filozofia cywilizacji i kultury*.⁶¹ Jest to pozycja książkowa. Ma ona na celu wyjaśnienie pojęć cywilizacji i kultury w świetle filozofii wieczystej oraz ukazanie tomistycznego systemu wartości i zasad życia wynikających z tego systemu.⁶² Mohan zaznacza, że obiektywny system wartości stanowi podstawę a zarazem warunek tworzenia kultury. W Tomasza filozofii bytu problem wartości jest ściśle związany z celowością.⁶³ Cywilizację pojmuje autor jako wynik uznawania obiektywnego systemu wartości i działanie zgodne z nim w różnych dziedzinach życia ludzkiego. Kulturę zaś pojmuje jako stan doskonałości, ujawniający się zewnętrznie, różny od cywilizacji, lecz niemniej konieczny w cywilizowanym społeczeństwie.⁶⁴

Następnie Mohan robi przegląd współczesnych poglądów na wzajemną relację pojęć cywilizacji i kultury. Stwierdza, że J. Maritain używa obu pojęć zamiennie, podczas gdy O. Spengler, A. Weber, N. Berdiajew różnią ją cywilizację jako dziedzinę materialną od kultury jako dziedziny duchowej. Ch. Dawson, P. Sorokin postulują zniwelowanie konfliktu znaczeniowego między pojęciem cywilizacji a pojęciem kultury. A. J. Toynbee i G. P. Adams akcentują dynamiczny charakter cywilizacji.⁶⁵

Mohan przechodzi dalej do omówienia teorii człowieka, która stoi u podstaw filozofii kultury. Wykazuje teorie człowieka u różnych myślicieli nowożytnych i tak je najogólniej charakteryzuje:

J. J. Rousseau	=	człowiek natury,
Fr. Nietzsche	=	nadczłowiek,
S. Freud	=	człowiek kliniczny,

⁵⁹ Por. R. Brennan, dz. cyt. 120 nn.

⁶⁰ Por. R. Brennan, dz. cyt. 130 nn.

⁶¹ Robert Paul Mohan, *A Thomistic Philosophy of Civilisation and Culture*, Washington 1948, XVII, 130.

⁶² Por. R. P. Mohan, dz. cyt. X.

⁶³ Por. R. P. Mohan, dz. cyt. 3.

⁶⁴ Por. R. P. Mohan, dz. cyt. 1 nn.

⁶⁵ Por. R. P. Mohan, dz. cyt. 6 nn.

Ch. Darwin = człowiek biologiczny,
K. Marks = człowiek ekonomiczny.⁶⁶

Na tle przedstawionych teorii człowieka autor odwołuje się do nauki św. Tomasza. W związku z tym porusza zagadnienia omawiane już w poprzednio omawianych publikacjach.⁶⁷ Ponadto jednak zwraca uwagę na rolę jaką dla cywilizacji i dla kultury spełnia rozum szczegółowy (*vis cogitativa*) i zmysł wspólny (*sensus communis*).⁶⁸

Sz szczególnie cenne w tej książce są liczne odnośniki do tekstów Tomasza oraz bogate cytaty z dzieł innych myślicieli nowożytnych i współczesnych.

Przegląd problematyki poruszanej w pierwszych publikacjach z dziedziny tomistycznej filozofii kultury pozwala dostrzec całość dokonanych w tym okresie podstawowych przemyśleń jak również zarysowanych kierunków badań. Zasadnicza uwaga autorów została skupiona na sformułowaniu i uzasadnieniu definicji kultury i cywilizacji, oraz wzajemnych relacji tych pojęć. Usiłowano zebrać filozoficzne podstawy kultury i wyjaśnić je w oparciu o system Tomasza. Przedmiotem badań stała się również sama filozofia kultury jako nauka, która po raz pierwszy stanęła w orbicie tomistycznych zainteresowań. Ujawniła się przy tym potrzeba nie tylko interpretacji tekstów Tomasza, lecz także adaptacji jego myśli do współczesnej wizji świata, do współczesnego tworzenia kultury.

Ambitny niewątpliwie start, prezentowany w tych pierwszych publikacjach, przynagla do dalszych poszukiwań, które już aktualnie trwają. Wobec nowych, nieprzeczuwanych jeszcze niedawno możliwości twórczych, jakie człowiekowi proponuje gwałtowny rozwój nauki i techniki, zmienia się radykalnie oblicze świata budowanego przez ludzi. Tym bardziej stają nowe problemy przed filozofią kultury a także przed filozofią człowieka, filozofią przyrody, filozofią techniki.

A. B. Stępień: *Wstęp do filozofii*, Lublin 1976, ss. 302, Wyd. TN. KUL

Opracowanie ogólnego wstępu do filozofii stawia przed piszącym wiele niełatwych do rozwiązania problemów. Wśród nich można wymienić przede wszystkim: dobór zagadnień, które każdy wstęp do filozofii winien zawierać, ich objętość i wyważenie proporcji między nimi, oraz

⁶⁶ Por. R. P. Mohan, dz. cyt. 25 nn.

⁶⁷ Por. R. P. Mohan, dz. cyt. 78 nn.

⁶⁸ Por. R. P. Mohan, dz. cyt. 83 nn.